

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۰

مرکز مطالعات و تحقیقات علمی ایران
توسعه و نشر

۱۳۸۰ / ۱۴۱ / ۲۰

دانشگاه تهران
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

مسئولیت بین المللی دولتها در قبال آلودگی‌های هسته‌ای

استاد راهنما :	جناب آقای دکتر سید باقر میرعباسی
استاد مشاور :	جناب آقای دکتر سید فضل الله موسوی
نگارش :	سید حسام الدین لسانی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته حقوق بین الملل

013380

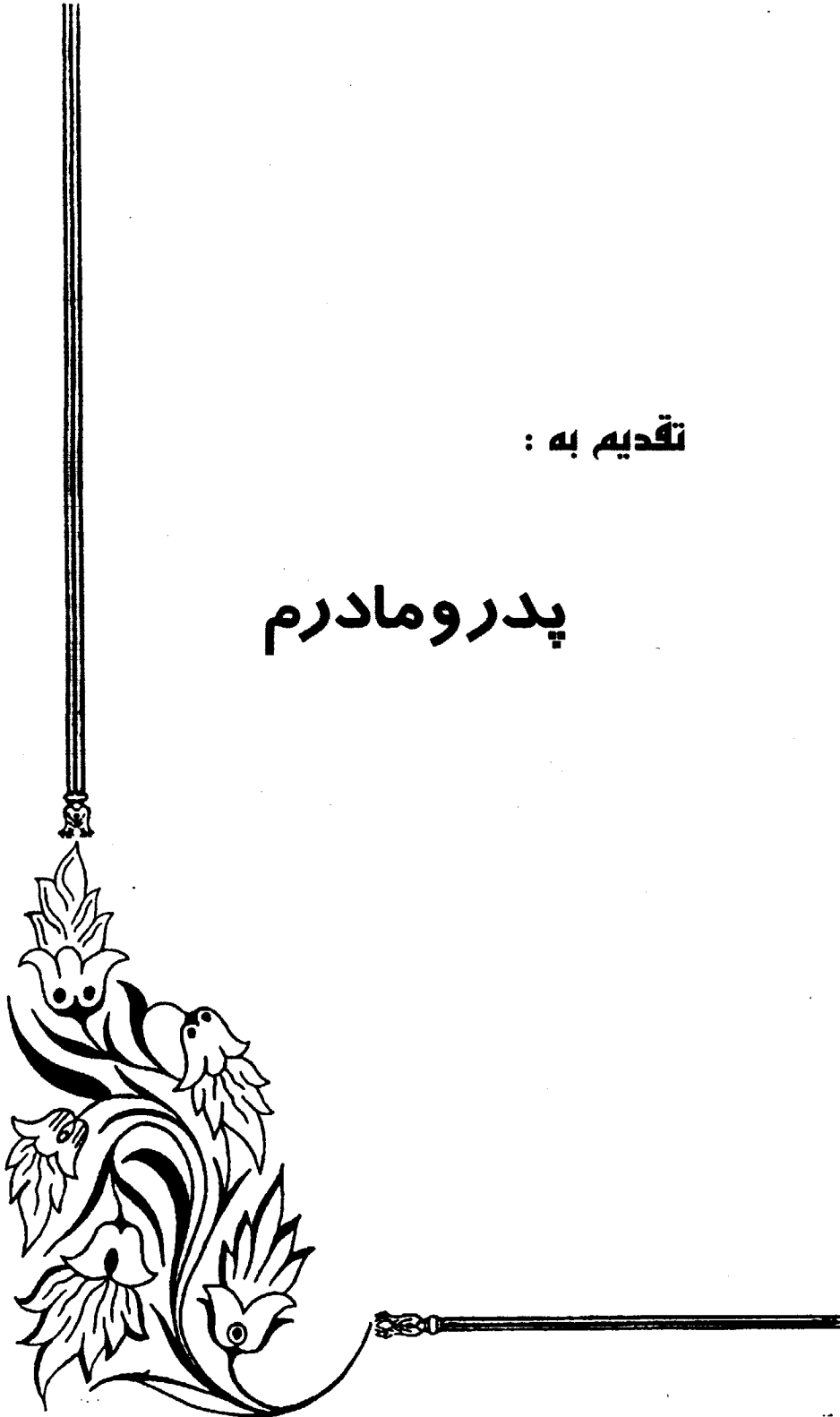
تیر ۱۳۸۰

مرکز مطالعات و تحقیقات علمی ایران
توسعه و نشر

۳۹۸۲۸

تقديم به :

پدر و مادرم

چکیده فارسی

این رساله که تحت عنوان «مسئولیت بین المللی دولتها در قبال آلودگی های هسته ای» می باشد در دو بخش تهیه شده است.

بخش اول: مبانی مسئولیت بین المللی دولتها در قبال آلودگی های هسته ای.

گاهی اوقات دولتها فعالیتهایی انجام می دهند که علی رغم اینکه مجاز است و بوسیله حقوق بین الملل منع نشده است اما به سایر دولتها لطمه می زند. در اینجا تحمیل بار مسئولیت بر دولتها براساس سیستم خطا درست نیست زیرا دولتها خطایی مرتکب نشده اند لذا بهتر است مسئولیت را براساس سیستم خطر بار نماییم. براساس این سیستم دولتها بخاطر اعمال خطرناکی که انجام می دهند مسئولیت پیدا می کنند و موظف به جبران خسارت هستند. کمیسیون حقوق بین الملل در سال ۱۹۹۸ پیش نویسی را تحت عنوان «مسئولیت بین الملل دولتها در قبال نتایج زیانبار اعمال نشده در حقوق بین الملل ایجاد کرده است که شامل بخشهایی از قبیل پیشگیری، اطلاع رسانی همگانی، یاری رسانی اضطراری و ... می باشد. بررسی این پیش نویس ما را با نظرات حقوقدانان در این موضوع آشنا می نماید.

بخش دوم: مسئولیت بین المللی دولتها در قبال آلودگیهای هسته ای.

این بخش در چهار فصل تهیه شده است. فصل اول مسئولیت دولتی دولتها را مورد بررسی قرار می دهد و بوسیله عرف بین المللی و معاهدات، مسئولیت دولتها را در این زمینه بررسی می نماید. فصل دوم مسئولیت مدنی دولتها در قبال آلودگی های هسته ای را مورد بررسی قرار می دهد و دو کنوانسیون پاریس و وین را تحلیل می نماید. فصل سوم نواقص قواعد موجود را در قالب مسئولیت دولتی و مسئولیت مدنی بررسی می کند و در فصل چهارم ما شاهد پیشنهاداتی حقوقی برای ایجاد یک نظام منسجم در مورد مسئولیت هسته ای در آینده هستیم.

فهرست

مقدمه

- ۱- بیان موضوع ۱
- ۲- سابقه پژوهش و ضرورت آن ۲
- ۳- سؤالات تحقیق ۳
- ۴- فرضیات تحقیق ۴
- ۵- شیوه کار و معرفی کلی مطالب ۴

بخش اول: مبانی مسؤولیت بین المللی دولتها در قبال آلودگی های هسته ای

- فصل اول: اصول و قواعد کلی مربوط به مسؤولیت بین المللی دولتها ۸
- مبحث اول: مسؤولیت مبتنی بر خطا ۹
- مبحث دوم: مسؤولیت ناشی از خطر ۱۲

فصل دوم: برنامه های کاری کمیسیون حقوق بین الملل

- مبحث اول: برنامه کاری کمیسیون در سال ۱۹۹۸ ..... ۱۷
- گفتار اول: اهمیت پیشگیری در حقوق بین الملل ۱۷
- گفتار دوم: فعالیتهایی که مشمول پیش نویس حاضر قرار می گیرند ۲۱
- گفتار سوم: شرایط کاربردی ۲۶
- گفتار چهارم: پیشگیری ۲۹
- گفتار پنجم: همکاری ۳۳

۳۶	گفتار ششم: اجرای این پیش نویس و ارتباط آن با سایر معاهدات
۳۷	گفتار هفتم: جواز (اجازه نامه)
۳۸	گفتار هشتم: ارزیابی مؤثر
۴۰	گفتار نهم: اطلاع رسانی عمومی
۴۲	گفتار دهم: گزارشات و اطلاعات
۴۴	گفتار یازدهم: مشاوره و ابزارهای پیشگیری
۴۶	گفتار دوازدهم: فاکتورهای قابل اعمال برای توازن منصفانه منافع
۴۷	گفتار سیزدهم: رویه کار در صورت فقدان اطلاع رسانی
۴۹	گفتار چهاردهم: تبادل اطلاعات بعد از انجام فعالیت و امنیت ملی
۵۱	گفتار پانزدهم: عدم تبعیض
۵۴	گفتار شانزدهم: حل اختلافات
۵۵	مبحث دوم: گزارش کاری کمیسیون در سال ۲۰۰۰
۵۵	گفتار اول: کلیات
۵۷	گفتار دوم: ایجاد تغییرات در پیش نویس سال ۱۹۹۸

بخش دوم: مسؤولیت بین المللی دولتها در قبال آلودگی های هسته ای

۶۱	فصل اول: مسؤولیت دولتی دولتها در قبال آلودگی های هسته ای
۶۲	مبحث اول: عهدنامه های بین المللی
۶۲	گفتار اول: عهدنامه های عام
۶۹	گفتار دوم: عهدنامه های خاص
۸۰	مبحث دوم: عرف و اصول کلی حقوقی
۸۰	گفتار اول: عرف مربوط به آلودگی های هسته ای بطور خاص
۸۶	گفتار دوم: اصول کلی عرفی مربوط به آلودگی ها
	گفتار سوم: عواقب تعهدات کشورها به موجب قواعد عرفی مربوط به آلودگی های هسته ای
۹۳	

۹۷	فصل دوم: مسؤولیت مدنی در قبال آلودگی های هسته ای
۹۸	مبحث اول: کلیات
۱۰۰	مبحث دوم: کنوانسیون پاریس
۱۰۴	مبحث سوم: کنوانسیون وین
۱۰۶	فصل سوم: نواقص قواعد موجود در حقوق بین الملل در مورد آلودگی های هسته ای مرزگذر
۱۰۷	مبحث اول: نقایص موجود در زمینه مسؤولیت دولتی
۱۱۸	مبحث دوم: نقایص موجود در زمینه مسؤولیت مدنی
	فصل چهارم: چارچوب رژیم جدید حقوقی در مورد آلودگی های هسته ای در قالب پیشنهاد های اصلاحی
۱۲۳	اصلاحی
۱۲۵	مبحث اول: پیشنهاداتی در رابطه با معاهده مربوط به مسؤولیت هسته ای در آینده
۱۲۷	مبحث دوم: پیشنهاداتی در رابطه با جبران خسارت
۱۳۱	مبحث سوم: پیشنهاداتی در رابطه با خسارت (زیان)
۱۳۵	مبحث چهارم: پیشنهاداتی در رابطه با مبنای مسؤولیت
۱۳۷	مبحث پنجم: پیشنهاداتی در رابطه منظور داشتن محیط زیست
۱۳۹	مبحث ششم: پیشنهاداتی در رابطه با حل و فصل اختلافات
۱۳۹	گفتار اول: مسؤولیت مدنی
۱۴۲	گفتار دوم: مسؤولیت دولتی
۱۴۴	نتیجه گیری
۱۴۸	کتابنامه

مقدمه

۱- بیان موضوع

شاید اگر حادثه نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل اتفاق نمی‌افتاد ما هرگز به سراغ چنین بحثی نمی‌رفتیم زیرا عواقب و خطرات انفجار مهیب یک نیروگاه هسته‌ای، چیزی است که تا به چشم دیده نشود، قابل درک واقعی نخواهد بود.

حادثه نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل در ۲۶ آوریل ۱۹۸۶ سبب شد که غبار وسیعی از مواد رادیو اکتیو سراسر اروپا و حتی خارج آنرا فراگیرد. در بولتن سازمان بین‌المللی انرژی اتمی آمده است که سوئد، دانمارک، فنلاند و هلند در ۲۷ آوریل، اتریش، جمهوری دموکراتیک آلمان، مجارستان، ایتالیا، نروژ و یوگسلاوی در ۲۹ آوریل، جمهوری فدرال آلمان، سوئیس و ترکیه ۳۰ آوریل، فرانسه، ۱ می، بلژیک، آلمان، هلند و انگلستان ۲ می، و ایسلند ۷ می متوجه این حادثه در کشور خود از طریق بالا رفتن ناگهانی میزان رادیو اکتیو در هوا شدند. در اثر این سانحه بیش از ۵۰ میلیون کوری مواد گوناگون پرتوزا در شعاع ۳۰۰ یا ۴۰۰ کیلومتری پخش شد و این در حالی است که ایالات متحده آمریکا، کویت و هند نیز افزایش میزان رادیو اکتیو را در کشور خود احساس کردند. در اثر این سانحه دریای بالتیک و سیاه به شدت آلوده شدند و بیش از ۴ میلیون نفر در معرض مستقیم تشعشعات رادیو اکتیویته قرار گرفتند.

این حادثه به خوبی نشان داد که انفجار یک نیروگاه هسته‌ای موجب پخش مواد رادیو اکتیوی می‌شود که مرز نمی‌شناسند و به راحتی کشورهای زیادی را طی یک یا چند روز طی می‌کنند. لذا مسئله، یک مسئله جهانی است. بنابراین یک موضوع مهم در حقوق بین‌الملل است.

قصد ما در این رساله آن است که این موضوع را تحت عنوان مسئولیت بین‌المللی دولتها در قبال آلودگی‌های هسته‌ای بررسی کنیم تا از طریق اثبات مسئولیت دولتها در این زمینه

تعهدات مربوط به پیشگیری و جبران خسارت را بر آنها بار نماییم.

۲- سابقه پژوهش و ضرورت آن

مسئولیت بین المللی دولتها در قبال آلودگی های هسته ای تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد بحثی است که در زبان فارسی مقاله یا کتاب مستقلی در مورد آن نگاشته نشده است و اشارات به این بحث در بعضی کتب مسئولیت بین المللی دولت یا حقوق بین الملل دریاها از حد چند خط تجاوز نموده است. علت این امر نیز آن است که این بحث یک بحث جدید است و تا قبل از سال ۱۹۸۶ کسی فکر نمی کرد که حقوق بین الملل روزی درگیر این بحث نیز خواهد شد. بطوری که در زبان انگلیسی نیز منابعی که وجود دارد تماماً متعلق به بعد از سال ۱۹۸۶ هستند و همانطوری که می دانیم کمیسیون حقوق بین الملل نیز در دهه اخیر تلاشهای زیادی را برای بررسی این قضیه انجام داده است. در منابع معتبر انگلیسی هم، حقوقدانان هر کدام به قسمتی از این مطلب توجه نموده اند. برای مثال بعضی تمام هم خود را در مورد اثبات نقش عرف گذاشته اند و به بقیه منابع توجهی نداشته اند و بعضی دیگر مقالات خود را بدون توجه به مباحث اخیر کمیسیون حقوق بین الملل در سالهای ۱۹۹۸ و ۲۰۰۰ نگاشته اند. از اینرو انجام یک تحقیق جامع در این مورد ضروری بنظر می رسد.

سابقه مطالعاتی این موضوع عبارت است از:

۱- پرفسور سندس در سال ۱۹۸۹ مقاله ای را تحت عنوان «مسئولیت بین المللی دولتها در قبال آلودگی های هسته ای مرز گذر» به درخواست مؤسسه صلح سبز در لندن نگاشته اند که علی رغم جامعیت و پختگی بالای کار، به مصوبات کمیسیون حقوق بین الملل در سال ۱۹۹۸ توجهی ندارد و این امر طبیعی است چرا که این مصوبات ۹ سال بعد از نگارش این مقاله انجام گرفته اند.

۲- پرفسور بویل نیز در سال ۱۹۸۹ مقاله ای را تحت عنوان «انرژی هسته ای و حقوق بین الملل» نگاشته اند و در قسمتی از مقاله خود آلودگی های هسته ای را مورد بررسی قرار داده و تأکید زیادی بر عرف می نمایند.

۳- کمیسیون حقوق بین الملل در اجلاس ۱۹۹۸ خود یک پیش نویس ۱۷ ماده ای را تحت عنوان «مسئولیت بین المللی دولتها در قبال اعمال منع نشده در حقوق بین الملل» تنظیم می کند و فعالیت های هسته ای را بعنوان قسمتی از اعمال منع نشده بررسی می نماید. شاید بتوان گفت علت اصلی تشویق نگارنده به نگارش این موضوع، این واقعیت تکان دهنده است که هنوز ۶ نیروگاه هسته ای دقیقاً با ساختار مشابه چرنوبیل در سطح جهان مشغول کار هستند و شاید بتوان گفت باید هر لحظه منتظر واقعه ای تکراری بود. مگر آنکه با پیشگیری های مناسب حادثه را در نطفه نابود نماییم.

۳- سؤالات تحقیق

سؤالات مطرح در این رساله عبارت از یک سؤال کلی و چند سؤال جزئی و فرعی است. سؤال اساسی آن است که: آیا دولتها در قبال آلودگی های هسته ای ایجاد شده در اثر فعالیت های هسته ای خود مسئولیت دارند یا خیر و آیا این مسئولیت با توجه به منابع مختلف حقوق بین الملل قابل اثبات است یا خیر؟ اما سؤالات فرعی عبارتند از:

- ۱- آیا حقوق بین الملل در مورد پیشگیری از پخش مواد رادیواکتیو که اثرات مرز گذر دارند یا می توانند داشته باشند، تعهدی برای دولتها ایجاد کرده است؟
- ۲- آیا حقوق بین الملل دولتها را موظف به جبران خسارات وارده در اثر پخش مواد رادیواکتیو می داند؟
- ۳- آیا مسئولیت دولتها تنها زمانی محقق می شود که پخش مواد رادیواکتیو سبب زیان شده باشند یا اینکه صرف پخش مواد رادیواکتیو مسئولیت زاست؟
- ۴- آیا دولتها تعهدی دارند که همدیگر را از پخش این مواد مطلع کنند یا اطلاع رسانی یک امر اختیاری است؟
- ۵- آیا قواعد حقوق بین الملل در مورد آلودگی های هسته ای کاملند یا ناقص؟
- ۶- آیا کنوانسیونهای پاریس و وین در مورد مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی های هسته ای پاسخگوی نیازهای امروزه هستند یا خیر؟

۷- آیا دولتها تعهدی بر عهده دارند تا همدیگر را در موقع سوانح هسته‌ای یاری دهند یا

خیر؟

۸- آیا مسؤولیت بین المللی صرفاً مسؤولیت مدنی است یا می‌شود بابت عمل مسؤولیت کیفری نیز می‌گردد؟

۴- فرضیات تحقیق

اما فرضیاتی که ما در صدد اثبات آنها در این رساله هستیم از قرار ذیل است:

فرضیه اساسی این است که: دولتها در قبال آلودگی‌های هسته‌ای که در اثر فعالیت‌های مجازشان بوجود می‌آید مسؤولیت دارند و این مسؤولیت براساس معاهدات بین المللی و عرف بین المللی قابل اثبات است. فرضیات فرعی عبارتند از:

۱- دولتها بر طبق حقوق بین المللی متعهد هستند که از پخش مواد رادیو اکتیو بصورت مرزگذر پیشگیری نمایند.

۲- بر طبق حقوق بین الملل دولتها مکلفند کلیه خساراتی را که در اثر پخش مواد رادیو اکتیو به دیگر کشورها و اموال، افراد و محیط زیست وارد شده است را جبران نمایند.

۳- صرف پخش مواد رادیو اکتیو نقض حقوق بین الملل است و دولت مربوط مسؤولیت خواهد داشت هرچند که این مواد منجر به آسیب نشده باشند.

۴- اطلاع رسانی جزء تعهدات دولتها هم به موجب معاهدات و هم عرف بین المللی است.

۵- قواعد حقوق بین الملل در مورد آلودگی‌های هسته‌ای هنوز ناقصند و نیاز به تکمیل دارند.

۶- کنوانسیون‌های پاریس و وین با محدود کردن میزان حداکثر مسؤولیت مدنی، با

واقعیات مطابقت ندارند.

۷- یاری رسانی از جمله تعهدات دولتها بر طبق معاهدات و عرف بین المللی است.

۸- مسؤولیت بین المللی اعم از مسؤولیت کیفری و مدنی است اما با توجه به اینکه تلافی حقوقی در مورد مسؤولیت کیفری هنوز تعیین نشده است و در عهد ثنوری بانی مانده است، در این رساله به آن نخواهیم پرداخت.

۵- شیوه کار و معرفی کلی مطالب

شیوه کار در این رساله عبارت از آن است که با توجه به عدم وجود منابع بین المللی که مستقیماً این موضوع را هدف قرار دهند، سعی ما این بوده است که از قواعد معتبر موجود که در اعتبار آنها هیچ شک و وجود ندارد به نحوی استفاده کرده و استدلال نماییم که بتوانیم

محمل حقوقی مناسبی برای این موضوع در حقوق بین الملل معاصر ایجاد کنیم. از اینرو نظرات حقوقدانان را اعم از حقوقدانان موجود در کمیسیون حقوق بین الملل و حقوقدانان خارج از کمیسیون را توأم با فعالیتهای کمیسیون در سالهای ۱۹۹۸ و ۲۰۰۰ و کنوانسیونهای بین المللی، آراء دادگستری و داوری بین المللی و قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل متحد بررسی خواهیم نمود. ترتیب ارائه مطالب به شرح ذیل است:

رساله به دو بخش تقسیم خواهد شد. در بخش اول مبانی مسؤولیت دولتها در قبال آلودگیهای هسته‌ای را بررسی خواهیم نمود. در این بخش به بررسی سیستم خطا و سیستم خطر در مسؤولیت بین المللی پرداخته و سپس بطور مشروح وارد فعالیت کمیسیون حقوق بین الملل در سال ۱۹۹۸ خواهیم شد. اهمیت پیش‌نویس ۱۷ ماده‌ای کمیسیون در سال ۱۹۹۸ به قدری زیاد است که ما را مجبور خواهد کرد که هر کدام از مواد را در قالب گفتاری خاص بررسی کنیم. در نهایت بخش نیز، عملکرد کمیسیون حقوق بین الملل در سال ۲۰۰۰ را بررسی خواهیم نمود.

در بخش دوم نیز مطالب را در چهار فصل به ترتیب ذیل ارائه خواهیم داد. در فصل اول مسؤولیت دولتی دولتها در قبال آلودگی‌های هسته‌ای را بررسی می‌کنیم و در این فصل برای معاهدات و عرف مبحثهای جداگانه‌ای باز خواهیم کرد و معاهده اطلاع‌رسانی و معاهده یاری‌رسانی اضطراری را بطور مشروح بررسی خواهیم کرد. در فصل دوم مسؤولیت مدنی در قبال آلودگی‌های هسته‌ای را بررسی خواهیم نمود و دو کنوانسیون ارزشمند پاریس و وین را تحلیل خواهیم نمود. فصل سوم را به نواقص قواعد موجود در حقوق بین الملل اختصاص خواهیم داد و نقایص مسؤولیت دولتی و مسؤولیت مدنی را جداگانه بررسی خواهیم نمود و در فصل چهارم نیز آینده یک رژیم مسؤولیت هسته‌ای را در قالب پیشنهادهایی حقوقی ترسیم خواهیم نمود. در انتها نیز یک نتیجه‌گیری کلی از مباحث ارائه خواهیم کرد.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از راهنمایی‌ها، مشاورتها و ارشادهای راهگشای اساتید محترم جناب آقای دکتر میرعباسی و همچنین جناب آقای دکتر موسوی کمال تشکر و قدردانی را بنمایم.

بخش اول

مبانی مسؤولیت بین المللی دولتها

در قبال آلودگی‌های هسته‌ای

شامل:

فصل اول: اصول و قواعد کلی مسؤولیت بین المللی

فصل دوم: برنامه‌های کاری کمیسیون حقوق بین الملل

بررسی مسئولیت بین المللی دولتها در قبال آلودگی‌های هسته‌ای مستلزم بررسی مقدماتی مسئولیت بین المللی دولتها در قبال اعمالی است که به موجب حقوق بین الملل منع نشده است. همانطوری که می‌دانیم فعالیت‌هایی که دولتها در قالب مسائل هسته‌ای و بخصوص تأسیس نیروگاه‌های هسته‌ای انجام می‌دهند جزء اعمالی است که حقوق بین الملل انجام آنها را مجاز می‌داند و هرگز به موجب حقوق بین الملل منع نشده‌اند اما در عین حال در مواقعی ممکن است سبب مسئولیت بین المللی دولت شوند. لذا برای داشتن درک بهتر از مسئولیت بین الملل دولتها در قبال آلودگی‌های هسته‌ای، بهتر است ابتدا این جنبه از مسئولیت بین المللی دولتها یعنی مسئولیتشان در قبال اعمال منع نشده، در حقوق بین الملل را بررسی کنیم و سپس در بخش دیگر وارد اصل موضوع شویم.

در این بخش برآنیم که ابتدا بطور خلاصه اصل مسئولیت بین المللی دولتها را تحلیل کنیم و آنرا در دو عنوان مسئولیت ناشی از خطا و مسئولیت ناشی از خطر بررسی نمایم سپس وارد عملکردهای جدید کمیسیون حقوق بین الملل و پیش‌نویس معاهده جدیدی شویم که کمیسیون در دست تهیه داشته و دارد. در این بخش ما به تحلیل دو فعالیت مهم کمیسیون حقوق بین الملل یکی در سال ۱۹۹۸ و دیگری در سال ۲۰۰۰ می‌پردازیم. توجه داشته باشیم که از دهه ۷۰ کمیسیون وارد این بحث بسیار مهم شده است و مقدمات کار در ۳ دهه پیش فراهم شده است و امروزه علی‌رغم اینکه کمیسیون هنوز کار خود بر روی این مبحث را ادامه می‌دهد این بحث به مراحل انتهایی خود در حال نزدیک شدن است و احتمال این مسئله وجود دارد که طی چند سال آینده، شاهد انعقاد معاهده‌ای در این زمینه باشیم. لذا ما هم در این بخش بیشتر سعی خواهیم کرد که عملکردهای کمیسیون در سالهای اخیر را تحت بررسی دقیقتر قرار دهیم.

فصل اول:

اصول و قواعد کلی مربوط به مسؤولیت بین المللی دولتها

تا قبل از قرن بیستم، اصل مسؤولیت بین المللی دولتها بر سیستم خطا قرار داشت و تا زمانی که یک دولت اقدام به نقض یک قاعده حقوق بین الملل نمی کرد، مسؤول شناخته نمی شد لذا ممکن بود دولت با راه اندازی یک صنعت پر خطر، اقدام به فعالیت کند و در اثر آن فعالیت زیانی به سایر دولتها وارد آید، چون قاعده ای از حقوق بین الملل را نقض نکرده بود، مسؤولیتی هم نداشت. اما با توسعه صنایع در قرن بیستم و حضور هرچه بیشتر دولتها در دایره فعالیت های اقتصادی و صنعتی، کم کم در کنار نظریه قبلی نظریه دیگری پا به عرصه وجود گذاشت که به آن سیستم خطر می گویند.

«بطور کلی سؤال این است که آیا مسؤولیت تنها در نتیجه ارتکاب یک عمل ممنوع و غیر قانونی تحقق می یابد یا اینکه آن عمل ممنوع حتماً باید با درجاتی از قصد و نیت مجری آن عمل هم همراه باشد. به عبارت دیگر آیا صرف مسؤولیت مطلق می تواند کافی باشد یا اینکه حتماً باید مجری، خطایی هم مرتکب شده باشد تا بتوان وی را مسؤول نامید. اولی را مسؤولیت ناشی از خطر^۱ یا مسؤولیت عینی^۲ می گویند و دومی را مسؤولیت ناشی از خطا^۳ یا مسؤولیت ذهنی^۴ می گویند.»^۵

---

1 . risk.

2 . objective Responsibility.

3 . fault.

4 . subjective Resposihlty.

5 . Harris, D. J. Cases and Materials on Interneshnal law. 3rd ed. london: sweet and Maxwell, 1983. P. 491.